

תעודה

האמנם 'שפה זרה וצורמת'? לשאלת יחסו של בן-גוריון לידיש לאחר השואה

רחל רוז'נסקי

ביום חמישי 1 בפברואר 1945 במהלך הכנס השני של הוועידה השישית של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל עלתה אל הבמה רוז'קה קורצ'ק, מגיבורי גטו וילנה והפרטיזנים. קורצ'ק באה לישראל ב־12 בדצמבר 1944 ולבקשתם של חברי הקיבוץ הארצי הופיעה בוועידת ההסתדרות כדי לדווח על היקפי הרצח באזור וילנה, על החיים בגטו ועל לחימת הפרטיזנים ביערות.¹ את סיפורה גוללה קורצ'ק בידיש כי לא ידעה עברית.

הדובר הבא היה דוד בן-גוריון והוא פתח במילים: 'למרות שהחברה שלפני דיברה בשפה זרה וצורמת', ולא המשיך, כי באולם פרצה מהומה.² דבריו של בן-גוריון הכו מיד גלים. הם פורסמו בעיתונות,³ והדיחה אף הגיעו למקומות נוספים ומרוחקים.⁴ בתודעת הציבור נטבע דימויו של בן-גוריון כשל מי שראה בידיש 'שפה זרה וצורמת', ושראייתו זו השפיעה על היחס לידיש במדינת ישראל בשנות החמישים.

ולא רק בתודעה הציבורית. בשנת 1995 עסק שבתי טבת, הביוגרף של בן-גוריון, בהרחבה בהתבטאות זו וביחסו של בן-גוריון לידיש בכלל.⁵ הוא בדק פרוטוקולים ורישומים מאותו מעמד והשווה אותם זה לזה וכן בדק פרשנויות של בני התקופה, שניסו להסביר מדוע אמר בן-גוריון את הדברים הללו. מסקנתו של טבת היתה כי בן-גוריון התמיד ביחסו המתנגד

1. שמואל הופרט, 'לאור להבות באפר', ריאיון עם רוז'קה קורצ'ק, בתוך: רוז'קה: לחימתה, הגותה, דמותה, תל-אביב 1988, עמ' 45.
2. מכתב מרוז'קה קורצ'ק לשבתי טבת, 1980 (ללא תאריך מדויק), שם, עמ' 213-214. על אירוע זה מספר גם מאיר בראלי, להבין את בן-גוריון, תל-אביב 1986, עמ' 107-110, וכמו כן הזכירו בשיחה עמי ד"ר שלום לוריא, שנכח במקום.
3. ראו למשל: 'אינצידנט לשוני', הארץ, 2.2.1945.
4. המשורר אברהם סוצקבר ששהה באותה עת במוסקבה כתב על הרושם החמור שעשו הדברים שאמר בן-גוריון על הידיש, הופרט, רוז'קה, עמ' 213-214.
5. שבתי טבת, 'שפה זרה, צורמת', הארץ, 5.5.1995; הנ"ל, 'החור השחור': בן-גוריון בין שואה לתקומה', אלפיים, 10 (תשנ"ה), עמ' 158-159.

ליידיש כל חייו. 'ספק אם נדע אי פעם לבטח', כתב טבת 'מה הביא לידי הסתייגותו התקיפה כל כך [של בן-גוריון, ר"ר] מיידש'.⁶ אבל שבע שנים אחר-כך בשנת 2002 כתב טבת כי ביטוי זה העיד על 'חוסר רגישות וחוסר טקט [...] ולא על בוז או זלזול בגולה'.⁷ ואכן ההתכתבות בין בן-גוריון לסופרי היידיש באמריקה, שתובא בהמשך, מעידה שגם אם בזמנים מסוימים ביטא בן-גוריון התנגדות ליידיש, הרי לא זו בלבד שהוא לא התייחס אליה בזלזול אלא שבשנות החמישים הוא ניסח ראייה שקולה ומאוזנת שהציגה את יחסו ליידיש לפני השואה ואחריה, עם הנימוקים ליחס זה והשינויים שעבר. ייאמר מיד, בן-גוריון לא עסק ביידיש כעניין בפני עצמו ולא ניסח משנה סדורה שהציגה את יחסו ליידיש.⁸ התבטאויותיו הקשורות ליידיש באו תמיד בתגובה על פנייה או על אירוע. ואף-על-פי-כן אפשר לראות קו ברור, מתפתח ועקיב שאפיין את כל התבטאויותיו כלפי היידיש מאז המחצית השנייה של שנות הארבעים, קו שהתגבש לכדי עמדה ברורה ומנומקת שהושתתה על ארבעה יסודות: (א) הסכמה שיידיש ותרבותה הן חלק חשוב במכלול נכסי הרוח של העם היהודי; (ב) הבנה שבעבור יהודי מזרח אירופה יידיש היא לא רק לשון אלא ערך בפני עצמו שיש לו משמעות אידאולוגית ועוד יותר מכך סנטימנטלית; (ג) ועם האמור לעיל טענה חד-משמעית שיידיש שייכת לעברו של העם היהודי – לא להווה וודאי שלא לעתידו; (ד) יידיש אינה לשונו של העם היהודי כולו.

עמדה זו לא היתה בבחינת תפנית חדה אלא תוצאה של תהליך מתמשך. ב-9 ביולי 1945 במהלך ביקורו בארצות-הברית נפגש בן-גוריון עם סופרי יידיש בניו-יורק.⁹ ייתכן שהפגישה התקיימה – כפי שסבור טבת¹⁰ – בעקבות ההד התקשורת ששוררה התבטאותו בוועידת ההסתדרות. מכל מקום התבטאויותיו של בן-גוריון בעקבות פגישה זו בישרו את עמדתו בנוגע ליידיש כפי שתבוא לידי ביטוי בשנים הבאות.

בפגישה השתתפו מנחם בוריישו, בנימין ביאלוסטוצקי, אברהם רייזן, קדיה מולודובסקי, ה' לייבויק (ליאו הלפרין) ואחרים. כל המשתתפים בפגישה היו בעברם פעילים בפוליטיקה של חברת המהגרים היהודית בארצות-הברית ובתחום החינוך ביידיש וטיפוח תרבות יידיש בארצות-הברית ובמזרח אירופה. המשוררים בוריישו וביאלוסטוצקי היו שניהם אנשי פועלי-ציון. בוריישו היה מורה בבתי-הספר של הארבעטער רינג וכותב קבוע לעיתונים ביידיש בארצות-הברית;¹¹ וביאלוסטוצקי היה ממייסדי ומורי בתי-הספר ביידיש, עורך עיתון הילדים

6. טבת, הארץ, 5.5.1995.
7. שבתי טבת, קנאת דוד: איש ריב, תל-אביב וירושלים 2004, עמ' 587 (כתיבת הספר, כפי שעולה מתוך המבוא, הושלמה בשנת 2002).
8. גם אניטה שפירא, 'בן-גוריון והתנ"ך: יצירתו של נרטיב היסטורי?', אלפיים, 14 (תשנ"ז), עמ' 211, מדגישה שבן-גוריון הזכיר בזכרונותיו את יחסו לפולנית ולרוסית, אך את היידיש לא הזכיר.
9. יומן בן-גוריון, ארכיון צה"ל (א"צ).
10. ראו לעיל הערה 5.
11. לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, א-ה, ניו-יורק 1965-1981, א, עמ' 248-249.

של פועלי-ציון בארצות-הברית דער יונגער אידישער קעמפער, חבר במערכת העיתונים של פועלי-ציון דער אידישער קעמפער, ודי צייט ומשנת 1922 כותב קבוע בפארווערטס.¹² קדיה מולודובסקי, משוררת, סופרת, מחזאית ומבקרית, היגרה לארצות-הברית מפולין בשנת 1935 לאחר שהיתה מורה בבית-ספר בידיש וכבר נודעה כמשוררת לילדים.¹³ אברהם רייזן, משורר, מספר ועורך, היגר לארצות-הברית בשנת 1914, היה מהתומכים המובהקים של היידישיזם העקרוני ומשתתפי ועידת טשרנוביץ בשנת 1908, שדנה במעמדה של היידיש.¹⁴ על-פי התיאור ביומנו של בן-גוריון, שאלת הלשונות בארץ-ישראל היתה נושא השיחה. בן-גוריון הסביר מדוע הלשון של ארץ-ישראל היא עברית, ובסופו של דבר נפרדו הצדדים בלי הסכמה.¹⁵

קדיה מולודובסקי שהשתתפה בפגישה תיארה אותה באופן מפורט יותר במאמר גדול שבו דנה ביחס ליידיש בארץ-ישראל ואשר התפרסם באידישער קעמפער. בן-גוריון, כתבה קדיה מולודובסקי, נפגש בבית פרטי עם כמה סופרי יידיש ושם אמר בפה מלא: 'הוא רוצה בארץ-ישראל שפה אחת - עברית. הטענות שהוא הביא היו בעיקר שניים: יידיש היא שפת העבר. ליהודים היו שפות רבות שנשכחו, וזהו גם גורלה של היידיש'. הטענות השני שהביא בן-גוריון, לדברי מולודובסקי, היה שהלשון העברית לא כמו היידיש היא בעלת יסודות יהודיים במאה אחוזים.¹⁶

ואולם מעניין לציין את יחסה החיובי של מולודובסקי אל בן-גוריון על אף דבריו. לדבריה, 'בן-גוריון דיבר יידיש טובה, הוא היה יכול - אם לא להגיע להבנה [עם סופרי יידיש, ר"ר] - להיות מובן. בכל לבי אני מתנגדת לעמדתו בנוגע ליידיש, ולמרות זאת חשתי כאילו היה אחד משלנו'.¹⁷

אין ספק, בן-גוריון היה בן בית בידיש. טבת מציין שיידיש היתה שפת אמו ומרבה להדגיש שהוא דיבר יידיש עם ניצולי שואה וגם נאם בידיש במערכת הבחירות של 1949 ובאספת עם של עולי רומניה בשנת 1964,¹⁸ ומכאן הוא מבקש ללמוד על האמביוולנטיות של בן-גוריון כלפי היידיש - הסתייגותו משפת אמו מצד אחד, אבל גם חזרה אליה ושימוש בה מצד אחר. אבל בן-גוריון, כפי שכותבת אניטה שפירא, 'היה מודע מאוד לפוליטיקה של השפה'.¹⁹ לכן טרח, לדעתי, לציין בזכרונותיו כי רק בעת ששהה באמריקה בימי מלחמת

12. שם, עמ' 277-278.

13. בערל כהן, לעקסיקאָן פון יידיש-שרייבערס, ניו-יורק 1986, עמ' 355-360.

14. לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, ח, עמ' 458-478.

15. יומן בן-גוריון, א"צ.

16. קאָדיע מאָלאַדאָווסקי, 'וועגן דער באַציאונג צו אידיש אין ארץ-ישראל', דער אידישער קעמפער, 10.8.1945, עמ' 8.

17. שם.

18. טבת, קנאת דוד: איש ריב, עמ' 586.

19. שפירא, 'בן-גוריון והתנ"ך' (לעיל הערה 8), עמ' 211.

העולם הראשונה למד לכתוב ולנאום בידיש, ²⁰ וגם במכתביו, שיובאו להלן, הקפיד להתנצל על האידיית הגרועה והקשה שלי. ²¹ בכך ביקש לרמוז ככל הנראה כי השימוש שעשה בידיש אינו מלמד על יחסו לשפה זו אלא נועד לענות על צורכי ההידברות שלו. את יחסו המפורש לידיש הוא ביטא רק בהודמנויות שהועלתה לפניו שאלת מעמדה של הידיש בישראל, וגם אז לא היו ליחס זה הקשרים רגשיים, אלא הוא ביטא השקפת עולם. הזדמנות ראשונה מעין זו נקרתה לו, לאחר קום המדינה, בשנת 1950 בעת ביקורו של המשורר ה' לייוויק בישראל. לייוויק בא לישראל כאורח של ההסתדרות. הוא ירד מהאונייה ב-11 באפריל 1950 והתקבל בלבביות רבה. ²² בחיפה נערכה לו קבלת פנים בהשתתפות נציגי הוועד הפועל של ההסתדרות, הסופר דוד פינסקי, הסופר אברהם ברוידס ואישים נוספים. ²³ כמו כן ערכה ההסתדרות לכבודו מסיבת שבת, ²⁴ וקבלות פנים לכבודו ערכו אגודת סופרי הידיש ²⁵ ואגודת הסופרים העברים. ²⁶ ב-29 באפריל נפגשו לייוויק ובן-גוריון, ובאותו היום רשם בן-גוריון ביומנו:

בארבע וחצי בא אלי לייוויק. יש לו שאלות איך תעוצב דמות המדינה על ידי. מה היחס למלכיות ולמשיחיות. האם רק ככל הגויים? [...] מה היחס בין מדינת ישראל ועם ישראל [...] מהי דרכו התרבותית של עם ישראל במדינה - עברית ואידיש? ²⁷ [...] מה גורל אידיש? האם נגמר תפקידה? היש להחיש קצה? [...] ישראל לא רואה סכנת אבדן אידיש באמריקה? עברית לא תרוויח מאבדן אידיש - אלא אנגלית [...] דרוש יחס חיובי מישראל לאידיש. ²⁸

בהמשך הגיב בן-גוריון על דבריו של לייוויק כך: 'ואשר לסכנה שנתרחק מהגולה ומהעבר הקרוב - אני כשלעצמי מחייב "התרחקות" זו. התרכזותנו במפעל שעלינו לעשות - יצירת אומה חדשה יעודה לגדולות'. ואשר לשואה וליחסו האישי לידיש כתב בן-גוריון:

לא שאנו מעריכים פחות הטרגדיה וסכנתה, אלא אנו דרוכים לא לקראת דברים ש'קרו לנו' - אלא לקראת הדברים שאנו נתבעים לעשות. לי קרוב יותר העבר הרחוק - כשישבנו בארצנו, מהעבר הקרוב. כי חיינו בגולה היו פגומים, ועם היפגם 'החומר' נפגם גם הרוח. בלי מסגרת משק, מדינה ועצמאות אין יצירה שלמה, אין שרשים

20. בן-גוריון, זיכרונות, א, תל-אביב 1971, עמ' 79, 87.
21. ראו להלן, עמ' 476.
22. 'ברוך הבא המשורר ה. לייוויק!', דבר, 12.4.1950; 'הגיע המשורר לייוויק', הדור, 12.4.1950.
23. 'המשורר ה. לייוויק הגיע לארץ', הארץ, 12.4.1950.
24. המסיבה נערכה ב-28 באפריל 1950 באולם מוגרבי בתל-אביב, מודעה התפרסמה בדבר ב-27.4.1950.
25. 'מסיבה פון ה. לייוויק מיט די יידישע ליטעראטור און זשורנאליסטן', ניווועלט, 21.4.1950.
26. 'לייוויק האלט אַ שטורמישע רעדע אין מדינת ישראל וועגן יידיש', דער טאָג, 8.5.1950; 'ישראל ועם ישראל - דברים במסיבת סופרים עבריים', דבר, 12.5.1950.
27. בן-גוריון נהג לכתוב 'אידיש' (ולא יידיש). בעברית נהג לעתים לכתוב 'אידיית', וכך נהגו רבים בתקופתו.
28. יומן בן-גוריון, 29.4.1950, אב"ג.

מספיקים; ומה שקרה בימי הבית השני קרוב לי יותר ממה שקרה לפני 100 או לפני חמשים שנה. ואשר לאידיש, אילו דיבר אתי [לייוויק, ר"ר] לפני 40 שנה לא הייתי רוצה לשמוע על אידיש בכלל. היינו מוכרחים להיאחז בקנאות בעברית כי תחייט הלשון היתה כמעט למעלה מהטבע, ובאירלנדיה לא הצליחו בכך עד היום. עכשיו אני מסוגל ונכון לדון על אידיש ביתר רוחב לב – ואני מרוצה שילדי מבינים אידיש. אבל אני רואה אידיש כמוהו [כל ההדגשות שלי, ר"ר].²⁹

מרבית הדברים שכתב בן-גוריון על היידיש בהקשר ביקורו של לייוויק מוכרים. ועם זאת יש בהם חידוש הראוי לתשומת לבנו, וכוונתי לטיעון ההיסטורי. במאמרה הנזכר לעיל קובעת אניטה שפירא כי 'הגיבוש של השקפתו ההיסטורית של בן-גוריון התרחש במרוצת 1950'.³⁰ בתקופה הזאת עיצב בן-גוריון את השקפתו בדבר הקפיצה ההיסטורית ולפיה המדינה היהודית היתה קפיצה בזמן ובמקום – לא המשך לחיים היהודיים במזרח אירופה, אלא התחלה חדשה המשלבת היטב בעבר של יהושע בן-נון, דוד, עוזיה והחשמונאים הראשונים.³¹ השקפתו הסדורה של בן-גוריון בעניין היידיש החלה גם היא להתעצב בימים ההם, ובדברים שכתב באפריל 1950 יש הד ברור להשקפתו ההיסטורית. יידיש שייכת לדעתו לאותו עבר קרוב שעליו רצה לדלג, ועניין זה ישוב ויהיה יסוד מרכזי ביחסו ליידיש בשנים הבאות. מכאן גם נבעה ראייתו את היצירה התרבותית שנוצרה בגולה כפגומה מעצם טבעה. אבל מעניינת במיוחד הערתו בדבר יחסו האישי ליידיש, המדגישה ביתר שאת כי יחסו ליידיש עוצב כחלק מהשקפה כוללת על העם היהודי, ולא נבע מרגשות אישיים.

טענה זו מקבלת חיזוק מהתבטאות אחרת של בן-גוריון בעניין היידיש, בישיבת הממשלה ב-18 ביולי 1951. נושא הדיון בישיבה היה 'תאטרון גולדפאדן', תאטרון רפרטוארי בידיש שקם בתל-אביב בפברואר 1951.³² מאחר שעל-פי החלטת המועצה לביקורת סרטים ומחזות מאוגוסט 1949, הותרו הופעות בידיש רק לאמנים אורחים שבאו מחו"ל לפרקי זמן קצובים, נאסר על תאטרון גולדפאדן לקיים הופעות, ומשהתעלמה להקת התאטרון מהאיסורים הושטו עליה קנסות חוזרים ונשנים. בסופו של דבר, לאחר תלאות רבות, עתרו השחקנים לבג"ץ.³³ בעקבות העתירה קיימה הממשלה דיון בנושא במסגרת ישיבתה. הערכתו של בן-גוריון

29. שם.

30. שפירא, 'בן-גוריון והתנ"ך' (לעיל הערה 8), עמ' 216.

31. שם.

32. על תאטרון גולדפאדן ראו: נתן וולפוביץ, 'הרשלה מאוסטרופולי בבית המשפט', תרגמה מידיש והקדימה מבוא רחל רוז'נסקי, הארץ, 2.4.2004.

33. בעניין זה ראו: רחל רוז'נסקי, 'המאבק לקיומו של תיאטרון רפרטוארי בידיש בישראל, 1950-1952', ביקורת ופרשנות (בדפוס).

היתה שבית-המשפט יפסוק לטובת העותרים – כפי שאכן קרה. אך הוא גם הציג את עמדתו האישית בעניין:

אני חושש שנפסיד. אני חושב גם שהדבר לגופו אינו נכון. כאשר היינו מעטים בארץ, הייתי אני קנאי. גם היום קנאי אני ללשון העברית, אבל כאשר היינו מעטים אפשר היה להתאכזר, כיום אי אפשר לדון מאה אלף אנשים לחוסר קצת נחת [ההדגשה שלי, ר"ר].³⁴

הנה כי כן, גם בישיבת הממשלה חזר בן-גוריון על יחס עקרוני דומה שעיקרו העדפה ברורה של העברית, אך כאן בא לידי ביטוי עניין נוסף שהיה אחר-כך לאחד היסודות המרכזיים בהשקפתו של בן-גוריון בעניין היידיש, וכוונתי להבנתו כי בעבור חלק מהעם היהודי יידיש היא ערך תרבותי ורגשי כבד משקל.

יתר-על-כן, דווקא בדברים הללו שנאמרו כמעט כלאחר יד בישיבת הממשלה יש הד לתובנה נוספת של בן-גוריון בעניין מצבה של היידיש, תובנה שבשנת 1951 היתה נחלתם של מתי מעט בישראל. יחסה של התנועה הציונית ליידיש, ובעקבותיו יחס היישוב ואחר-כך המדינה אליה, היה תוצאה ישירה של ריב הלשונות ונבע מהכוח הגדול שהיה ליידיש בעולם היהודי לפני השואה. אף שבשנות השלושים היה מעמדה של היידיש במגמת ירידה לא רק בארצות-הברית אלא גם – אם כי באופן מתון הרבה יותר – במזרח אירופה, עדיין זו היתה השפה היהודית בעלת מספר הדוברים הגדול ביותר בעם היהודי, ונחשבה בקרב חוגים אידאולוגיים יהודיים מסוימים ראויה להיות הלשון הלאומית של העם היהודי. ככזאת היתה היידיש עלולה להיות איום על העברית ובעיקר על הנחלתה בישראל. לאחר השואה השתנה מצב זה לחלוטין. רובם המכריע של דוברי יידיש נרצחו, ושארית הפלטה שעלתה לארץ לא יכלה להוות איום על הנחלת העברית, הן מבחינת גודלה והן מבחינת כוחה הציבורי. דומני שבן-גוריון השכיל להבין ולהפנים – לפני אחרים – את מצבה החדש של היידיש, ודבריו בישיבת הממשלה משקפים זאת.³⁵

באופן סדור ומגובש יותר פרס בן-גוריון את יחסו ליידיש כעבור שנה בשני מכתבים שכתב לקבוצת סופרי יידיש באמריקה, וגם הפעם – בתגובה על פנייה אליו. ב-2 במאי 1951 יצא בן-גוריון לביקור בארצות-הברית, ביקורו הרשמי היחיד כראש ממשלת ישראל.³⁶

34. פרייטל ישיבה נה/שי"א של הממשלה, י"ד בתמוז תשי"א (18.7.1951), תל"ד, 'הצגות תאטרון ביידיש'.

35. אניטה שפירא טוענת, בעקבות קביעתו של מרקס שההוויה מעצבת את ההכרה, כי ההוויה בשנים הראשונות לקיום המדינה היתה אינטנסיבית כל-כך עד כי ההכרה לא הצליחה להדביק אותה. ראו: אניטה שפירא, 'בין יישוב למדינה: המרכיבים שלא עברו', בתוך: יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון, גדעון שמעוני (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, ירושלים תשנ"ו, עמ' 254.

36. בשנות כהונתו כראש ממשלה יצא בן-גוריון לארצות-הברית עוד פעמיים, שתיהן לא כביקור רשמי של ראש ממשלה.

על-פי המתכנן נועדה לו פגישה עם משלחת מטעם הקונגרס העולמי לתרבות יהודית, שהתכוונה לדון עמו ביחסי התרבות בין ישראל ליהודי התפוצות. בשל לוח הזמנים העמוס של בן-גוריון התבטלה הפגישה והנהלת הקונגרס הציגה את עמדתה בתזכיר ששיגרה אל בן-גוריון ושנשא את הכותרת: 'עניין יידיש בישראל' (עניין יידיש אין ישראל). תזכיר זה יובא להלן.³⁷

הקונגרס העולמי לתרבות יהודית נפתח בניו-יורק ב-16 בספטמבר 1948 והיה פרי יוזמתו של יעקב פאט, איש הבונד, ממורי ופעילי בתי-הספר ביידיש ובעיתונות יידיש בפולין. עם זאת ראוי לציין כי רעיון הקונגרס עצמו, לרבות שמו, לא היה חדש. קונגרס כזה התכנס כבר ב-1937 בפריס ביוזמת המחנה השמאלי-קומוניסטי, וייתכן שהקונגרס החדש נועד בין היתר להיות משקל נגד לאומי לקודמו. מטרותיו המוצהרות העיקריות של הקונגרס היו להנציח את זכרם של יוצרי התרבות היהודית, שנספו בשואה ואת הגבורה היהודית בשואה ולהנחילם לדורות הבאים; וחשוב יותר לענייננו, לפעול להמשכיות היצירה היהודית אחרי השואה ולעורר עניין בקרב יהודי ארצות-הברית בעשייה תרבותית זו.³⁸

אמנם הארגון כונה הקונגרס העולמי לתרבות יהודית ובתחומי העניין שלו נכללו גם מוסיקה ואמנות פלסטית, אך במונח 'תרבות יהודית'³⁹ התכוונו יוזמיו ומקימיו בעיקר לתרבות היידיש. הוא קם ביוזמת אנשים שהיו קשורים לוועד הפועלים היהודי, שהיה בעל זיקה הדוקה לבונד, והצטרפו אליו אנשי פועלי-ציון באמריקה שהיו פעילים מאוד בתחום החינוך ביידיש וכמובן בתחום העיתונות והמו"לות בלשון זו. חברי המועצה שקמה לקראת הקמת הקונגרס ושכונתה 'מועצה של סופרים, פעילי תרבות, מורים ואמנים' (ראט פון שרייבער, קולטור-טוער, לערער און קינסטלער) היו כולם קשורים בדרך זו או אחרת לתרבות היידיש.⁴⁰ כל הדוברים בוועידה הראשונה של הקונגרס היו יוצרים ביידיש או פעילים בתחומי תרבות זו. יצירות הספרות שהוקראו בערב הפתיחה כללו קטעים מתוך 'די גאלדענע קייט' (שלשלת הזהב) מאת י"ל פריץ, ומתוך 'יידישע גאס' מאת אברהם סוצקבר. גם המושבים שעסקו בענייני ספרות ותרבות דנו בספרות יידיש ובתרבות יידיש.⁴¹ כללו של דבר, הקונגרס העולמי לתרבות יהודית היה אפוא בעיקרו קונגרס עולמי לתרבות יידיש. אין תמה אפוא שראשו ביקשו להציג לפני ראש ממשלת ישראל את עמדתם בעניין מעמדה של תרבות יידיש בישראל.

37. 'עניין יידיש אין ישראל', די צוקונפט, ספטמבר 1951, עמ' 297-301. על מועדי ביקורו של בן-גוריון באמריקה ראו: אריאל ל' פלדשטיין, קשר גורדי: דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות הברית, 1948-1963, קריית שדה-בוקר 2003, עמ' 68.

38. באריכט פון סעקרעטאריאט פון ארגאניזיר קאמיטעט פארן אלוועלטלעכן יידישן קולטור קאנגרעס, ניו-יורק, ספטמבר 1948, עמ' 2 [להלן: באריכט].

39. ביידיש: יידישע קולטור. את המילה 'יידיש' אפשר לפרש בשני אופנים: (א) יהודי; (ב) של לשון יידיש.

40. באריכט, עמ' 7.

41. סדר יום, אלוועלטלעכער קולטור קאנגרעס.

ואולם ראוי לציין כי אף שחלק ניכר מהדברים עסקו בהשפעתו של היחס לידיש בישראל על תושבי ישראל, ובעיקר על העולים החדשים ממזרח אירופה, הרי באופן ברור ניכר שהדברים מכוונים להשפעה שתהיה למעמדן של היידיש ושל התרבות היהודית שנוצרה בגולה בכלל וליחס בישראל אליהן על מעמדה של תרבות היידיש באמריקה. שהרי אם בישראל מתייחסים לתרבות זו בזלזול יהיה בכך כדי לפגוע במעמדה של היידיש באמריקה, שם ממילא היתה בתהליך ירידה מתמשך, ובערכה בעיני יהודי ארצות-הברית. צריך להדגיש כי סופרי היידיש לא היו הראשונים שביקשו לדון עם בן-גוריון בשאלת יחסי ישראל ויהדות ארצות-הברית. שנה לפני כן, באוגוסט 1950, ביקר בישראל יעקב בלאושוטיין, נשיא הוועד היהודי האמריקני ואיל נפט, והגיע להסכם עם בן-גוריון בדבר הסדרת היחסים בין יהדות ארצות-הברית למדינת ישראל.⁴² אמנם נסיבות ההסכם היו שונות לחלוטין מאלה שהביאו להתכתבות בין בן-גוריון לסופרי היידיש, וגם אין להשוות בין שתי הקבוצות מבחינת כוחן ומעמדן הציבורי, ואף-על-פי-כן יש בסמיכות הפרשיות הללו כדי ללמד על החשיבות שראו קבוצות שונות בקרב יהדות ארצות-הברית ביחס אליהן במדינת ישראל.

ההתכתבות המובאת להלן התנהלה בחודשים יוני עד אוגוסט 1951, לאחר שפגישה שנועדה לקבוצת סופרי יידיש עם בן-גוריון במהלך ביקורו באמריקה במאי 1951 בוטלה כאמור בשל לוח הזמנים הצפוף של בן-גוריון.⁴³ שני מכתביהם של חברי הקונגרס העולמי לתרבות יהודית ותשובתו הראשונה של בן-גוריון התפרסמו במקובץ בספטמבר 1951 בירחון הספרותי-החברתי בידיש די צוקונפט (העתיד) שיצא לאור בניו-יורק מאז 1892. מכתבו הראשון של בן-גוריון (מיום 25.6.1951) התפרסם גם באידישער קעמפער. מכתבו השני לא פורסם עקב בקשה מפורשת של בן-גוריון, המופיעה במכתב עצמו. יש להדגיש כי שני מכתביו של בן-גוריון נכתבו בידיש. אל הראשון הוסיף בן-גוריון התנצלות בעברית על רמת כתיבתו בידיש. דומני שהערה זו יותר משהיא משקפת חוסר ביטחון בכתיבתו בידיש נועדה לרמוז כי יידיש אינה שפתו, וכתיבתו בידיש היא בבחינת מחווה למי שאיננו קורא עברית, ותו לא. 'הפעם התאמצתי לענות בלשונכם' כתב בן-גוריון, נאמן להשקפתו שידיש אינה לשון ארץ-ישראל.

42. 'הסכם בלאושוטיין-בן-גוריון', תפוצות ישראל, יד (1976), עמ' 115. וראו גם: פלדשטיין, קשר גורדי, עמ' 58.

43. על הביקור ועל קבלת הפנים שבן-גוריון זכה לה בקרב יהודי ארצות-הברית ראו: 'צו דוד בן-גוריונס באוון', דער אידישער קעמפער, 4.5.1051, עמ' 1-2.

מכתב 1

ללא תאריך – כנראה סוף מאי או ראשית יוני 1951.⁴⁵

אל החבר בן-גוריון
ראש ממשלת ישראל
חבר נכבד,

רוח ההבנה ההדדית ושיתוף-הפעולה בתחומי התרבות, ההשכלה והחינוך הם כעת בעלי חשיבות מהמעלה הראשונה עבור התפוצות ועבור מדינת ישראל כאחד. אין צורך להעמיק בחקירות אידאולוגיות או עיוניות אחרות. כוונתנו היא לנסות להבהיר את גישתנו המעשית לבעיות האקטואליות עבור כולנו בכל הנוגע לחיי התרבות היהודיים.

השאלה הבסיסית והקשה ביותר היא כיצד לשמור את האחידות ואת השוני של חיינו התרבותיים ושל יצירתנו התרבותית. הכול מסכימים שנחוצה אחדות תרבותית ושאלו התרבות היהודית היתה נקרעת לגזרים שאינם קשורים זה לזה ואינם משפיעים זה על זה, היה העם היהודי מתפורר ולא היה לו עוד קיום.

ההשקפה שעם הקמת המדינה היהודית רק חלק אחד של העם היהודי, אותו חלק שיתקבץ לארץ-ישראל ויכה בה שורש, רק הוא ייחשב בעתיד הקרוב לעם היהודי; הדעה שרק חלק אחד ורק צורה אחת של התרבות היהודית, אותו חלק ואותה צורה שנהוגים בישראל ובעיקר השפה של מדינת ישראל, רק הם יהיו התרבות היהודית והשפה היהודית – את ההשקפה הזאת אין איש יכול לקבל. פירושו של דבר יהיה להפקיר ערכי תרבות גדולים, שנוצרו בעבר ושעוד ייווצרו בעתיד בגלות.

זאת ועוד: לקבל את הלך המחשבה הזה, פירושו יהיה להתעלם מהעבר של אותם יהודים שעלו לישראל ועוד יעלו אליה. זוהי הסתכלות המתעלמת מהירושות הרוחניות רבות הערך שהם הביאו אתם מבתיהם הישנים או מבתיהם החורגים. וגרוע מכך, על-פי שיטה זו הצרכים הבסיסיים של עשרות אלפי עולים אינם קיימים. הדבר דומה לכך שמישהו ירהיב עוז לומר לבנים של עם עתיק כל-כך כמו עמנו: 'שכחו מי ומה הייתם עד כה. התחילו הכול, או כמעט הכול, מהתחלה. אפילו שפתכם אינה יכולה לשמש אתכם עוד כשפה שתביא לכם סיפוק תרבותי. עליכם לעבור מה שיותר מהר לעברית, שפת המדינה, ואם הדבר קשה לכם או

44. תרגומים: רחל רוז'נסקי. כל ההדגשות במקור.

45. שני מכתביהם של סופרי היידיש ומכתבו הראשון של בן-גוריון התפרסמו יחד בירחון הספרותי די צוקונפט, בספטמבר 1951. מכתבי חברי הנהלת הקונגרס העולמי לתרבות יהודית התפרסמו ללא ציון תאריך. תאריכו של המכתב השני ידוע מתשובתו של בן-גוריון.

בלתי־אפשרי, כל שאנו יכולים לעשות הוא להשתתף בצערכם. לעזור לכם איננו יכולים. אתם דור המדבר. אתם כבר תיאלצו לבלות את שארית ימיכם בשממה תרבותית'.

הלך מחשבה כזה – רבים מאתנו אינם יכולים לקבל. אנחנו רואים אותו כמוזיק הן לנו כאן [באמריקה, ר"ר], והן להתפתחות הכלכלית והסוציאלית של המדינה היהודית ושל אזרחיה – אחינו ואחיותינו. לנו כאן הדבר מפריע לשמור על הכבוד העצמי של היהודים, ואף מחליש את עמדותינו במאבק הקשה לקיום חיי התרבות שלנו ומוסדות התרבות שלנו. במדינה היהודית – חושב לעצמו היהודי מן השורה – לא מעריכים את הדברים הללו, לא מאמינים בהם. זהו שבבילו תירוץ טוב להשליך מעליו את העול של השאריות האחרונות של היהדות שעוד נותרו לו. קשה לו לעבור לעברית כשפת תרבות, אבל קל לו לקרוע את עצמו מיידית ומכל הערכים הלאומיים שעד לא מזמן היו קשורים לידידי.

יחס הביטול הנהוג בישראל כלפי היידיש, כמו גם הפחד ממנה כמתחרה של העברית, מוזיק לדעתנו גם לאוכלוסיית ישראל עצמה, שכן הולך ונבנה קיר, מחיצה, בין הורים לילדיהם. להורים יש – וטוב שיש להם – דרך ארץ ללשון ולתרבות של הדור הצעיר ושל המדינה הצעירה. אבל הדור הצעיר אינו מכבד לא את הלשון ולא את תוכני התרבות וצורות התרבות של הוריו ושל העולים המבוגרים בכלל. וזוהי תוצאה של החינוך החד־צדדי שהוא מקבל. נוצר קרע, קרע רוחני, פצע במשפחה – שהיא אחד היסודות החזקים ביותר בחייו של עם. שני דורות נעשים לשני עולמות, במקום להיעשות לעולם אחד, להעניק מה שיותר זה לזה ולקבל מה שיותר זה מזה. קשה לומר למי משני הדורות נגרם יותר נזק מהפירוד ומהקרע הטראגיים. אבל ברור שהוא לא מאפשר לדור הצעיר ליהנות מהישגים בני אלף שנה ומאוצרות התרבות של הדורות הקודמים; ולעולם הדבר מעכב ומרושש את תהליך ההשתלבות הרוחני, החברתי והפוליטי בארץ, כאזרחים וכבני־אדם. מה שנותנים להם על קצה המזלג מבחינת השפה, מה שהם מקבלים רק מגרה את התאבון שלהם, אך לא מרגיע אותו.

לחלק נכבד מהעולים, בעיקר ממזרח אירופה, יש לצד העניין בתחומי הפוליטיקה והחברה גם צרכים תרבותיים, ספרותיים ואמנותיים. אגב יש ביניהם אנשים עם כשרונות יצירה – סופרים, שחקנים. להם קשה עוד יותר להיקרע מ'מאמע־לשון' מאשר ליהודי מן השורה. הגורל שלהם, כמו הגורל של ההמונים, שהוציא אותם מתוכו ושנהנה מיצירותיהם, הוא בעיה רצינית כמו שאר הבעיות הניצבות לפני מדינת ישראל ולפני כולנו. למדינה היהודית ולעם היהודי לא תבוא ישועה מיהודים שאינם יכולים לספק כראוי את הצרכים הרוחניים שלהם, מיהודים שהתרחקו מהגדה האחת אך לא הגיעו לאחרת, מיהודים מרוקנים מבחינה תרבותית הנמצאים לא כאן ולא שם. אנחנו חייבים להגיע למסקנות קונקרטיות:

1. חינוך יהודי בתפוצות ישראל כמו החינוך בישראל צריך להתבסס על היצירה היהודית מכל הזמנים ומכל הדורות. צריך להשריש בתודעתו של הדור הצעיר את החשיבות המיוחדת שיש לכל יישוב יהודי, כמו את החשיבות של המדינה היהודית. על הנוער לדעת שקיומו של העם היהודי פירושו קיומו בכל מקום, בכל התפוצות, קיומו כאחדות העם, בלי להתחשב בהבדלים בין חלקיו ובהבדלי החשיבות ביניהם.

האמנם 'שפה זרה וצורת'?

2. בבתי־הספר היהודיים בתפוצות צריך לשלב באופן ראוי את לימודי 'מדינת ישראל'. התלמידים צריכים להכיר את החיים ואת הערכים של ארץ־ישראל. בבתי־הספר בישראל צריך להיות נושא כמו 'תפוצות ישראל', התלמידים צריכים להכיר את החיים היהודיים בעולם כולו – על הישגיהם ועל חסרונותיהם.
3. בבתי־הספר היהודיים, בתי־ספר תיכוניים וסמינרים למורים בתפוצות צריך ללמד עברית, ועל התלמידים להכיר את הספרות העברית. בבתי־הספר בישראל צריך ללמד יידיש ועל התלמידים להכיר את הספרות ביידיש.
4. צריך לאפשר את קיומה של עיתונות ביידיש בישראל, לרבות עיתונות יומית, כדי שיהודים שיידיש היא שפת האם שלהם, השפה היחידה שהם מבינים, לא ינותקו מהעולם היהודי והכללי.⁴⁶
5. צריך להיות מקום לתאטרון קבוע ביידיש בישראל.⁴⁷
6. צריך להיות קשר הדוק בין היצירה היהודית בתפוצות ליצירה העברית בישראל. צריך לדאוג לחילופי כוחות הדדיים, להשפעה יוצרת הדדית.

ש. ניגער, 'יו"ר הקונגרס העולמי לתרבות יהודית'⁴⁸

ה. לייוויק, 'יו"ר הוועד המנהל'⁴⁹

יעקב פאט, 'יו"ר הוועד הפועל'⁵⁰

46. משנת 1949 עד 1951 הופיע בישראל לעצטע נייעס, עיתון חדשות ביידיש, פעמיים בשבוע בלבד. החל ב־10 ביולי 1951 הותר להוציא לאור את לעצטע נייעס שלוש פעמים בשבוע, ורק בשנת 1957 הותר להוציא לאור עיתון יומי ביידיש.
47. הכוונה לפרשת תאטרון גולדפאדן שנדונה במבוא.
48. שמואל ניגער (1883, רוסיה הלבנה-1955, ניו־יורק) מחשובי המבקרים של ספרות יידיש וחוקריה. היה חבר פועלי־ציון המינסקאים, ואחר־כך ממייסדי המפלגה הסוציאליסטית הטריטוריאליסטית (ס"ס). ממייסדי הירחון הספרותי ביידיש ליטעראַרישע מאַנאַטסשריפטן. שיתף פעולה עם דב בר ברוכוב בעריכת דער פּנאָס, מאסף לתולדות ספרות ולשון יידיש, פולקלור, ביקורת וביבליוגרפיה. כמו כן ערך את הלקסיקון הראשון לספרות יידיש. בשנת 1919 היגר לאמריקה, עבד עד סוף ימיו ביומון דער טאָג (היום), פרסם באופן קבוע בירחון הספרותי די צוקונפּט (העתיד) והיה חבר המערכת שלו בשנים 1947-1949. לימד ספרות יידיש ביידיש לערער־סעמינאַר און פּאַלקס אוניברסיטעט' (הסמינר למורים ביידיש ואוניברסיטה עממית) ובמקומות נוספים, וכן ערך את קינדער זשורנאַל (עיתון הילדים). לעקסיקאָן, ו, עמ' 190-210.
49. ה. לייוויק הוא כינויו הספרותי של ליאו הלפרין (1888, רוסיה הלבנה-1962, ניו־יורק). משורר ומחזאי ביידיש. בעקבות מהפכת 1905 הצטרף לבונד, נאסר והוגלה לסיביר, ובשנת 1913 היגר לארצות־הברית. הצטרף לקבוצת משוררי יידיש שכינו עצמם 'די יונגע' (הצעירים). בשנת 1921 חיבר את מחזהו המשיחי המפורסם 'דער גולם' (הגולם), שתורגם לשפות רבות ובהן עברית והוצג בתאטרון הלאומי 'הבימה'. חיבר עוד שבעה מחזות ופרסם קובצי שירה רבים, חלקם תורגמו לעברית. נחשב לאחד מחשובי היוצרים ביידיש. לעקסיקאָן, ה, עמ' 107-128.
50. יעקב פאט (1890, ביאליסטוק-1966, ניו־יורק), היה פעיל בתחומי העיתונות והחינוך ביידיש. ממקימי בתי־הספר ביידיש, פעיל במפלגת ה'מאוחדים' ומשנות העשרים בבונד. הגיע לארצות־הברית בשנת

פ. שוורץ, מזכיר⁵¹

ת. בעז, מזכיר ההנהלה העולמית של בתי-הספר⁵²

ל. שפיזמאן, מנהל מחלקת העיתונות⁵³

מכתב 2

25.6.51

ירושלים, כ"א בסיוון תשי"א

769/13404

לשכת ראש הממשלה

אל החברים ש. ניגר, ה. לייוויק, י. פאט, ל. שפיזמאן, ת. בעז, פ. שווארץ
הקונגרס העולמי לתרבות יהודית

חברים יקרים ונכבדים,

מצער אותי, לא פחות מאשר אתכם, שלא נפגשנו בפעם האחרונה בניו-יורק. לא רק בשאלות שאתם מעלים בתזכיר שלכם – הגם שהן עצמן חשובות מאוד – הייתי רוצה לדון אתכם, אלא גם בבעיות משותפות של ההתפתחות היהודית. לצערי, בביקורי האחרון באמריקה נדונותי לעבודת פרך [האם קאָטאַרושנע (עבודת פרך, ר"ר) היא מילה בידיש? (כך במקור)], כל שעה היתה תפוסה, ובעל הבית שלי ניצב מעלי ודחק בי להספיק ביום אחד מה שבתנאים אנושיים היה צריך להימשך ימים אחדים, ולא עלה בידי להיפגש אתכם.

1938 והיה חבר ופעיל בוועד הפועלים היהודי ובהקמת הקונגרס העולמי לתרבות יהודית. לעקסיקאָן, ז,

עמ' 69-74.

51. פנחס שוורץ, שם העט של פנחס קרוק (1902, פלוצק, פולין-1963, ניו-יורק), עיתונאי וסופר בידיש. היה פעיל בבונד בפולין ואף הגיע לעמדות הנהגה. הצליח להימלט מפולין הכבושה ולהגיע לארצות-הברית בשנת 1940. משנת 1947 היה פעיל בהקמת הקונגרס העולמי לתרבות יהודית ואחר-כך שימש מזכירו, ומשנת 1953 ועד מותו היה המזכיר של יו"א (ידישער וויסענשאַפּטלעכער אינסטיטוט –

המכון למדעי היהדות) בניו-יורק. לעקסיקאָן, ח, עמ' 572-573.

52. חיים בעז, (1904, וילנה-1983, ניו-יורק) מורה בבתי-הספר בידיש של ה'ארבעטער רינג' ואחר-כך בסמינר למורים בידיש בניו-יורק. היגר לארצות-הברית ב-1922. בשנת 1948 התמנה למזכיר של המרכז העולמי לבתי-הספר בידיש במסגרת הקונגרס העולמי לתרבות יהודית, ומ-1953 היה מזכיר הקונגרס. לעקסיקאָן, א, עמ' 356-357; ברל כהן, לעקסיקאָן פון יידיש-שרניבערס, ניו-יורק 1986, עמ' 95.

53. לייב שפיזמן (1903, ורשה-1963, ניו-יורק) עיתונאי ופובליציסט. היה פעיל בפועלי-ציון בוורשה, מגיל צעיר כתב בעיתונים המפלגתיים של פועלי-ציון ובעיתון היומי דאָס וואָרט. בשנת 1939 הצליח להימלט מוורשה ובשנת 1941 הגיע לניו-יורק. עבד שנים מספר בדער טאָג, וכן כתב באידישער קעמפער, ובצוקונפט. עם הקמת הקונגרס העולמי לתרבות יהודית היה לממונה על מחלקת העיתונות של הקונגרס.

לעקסיקאָן, ח, עמ' 785-786.

תורה שבכתב היא תמיד קשה יותר ודחוקה יותר מתורה שבעל־פה, ומה שיכולנו לעשות בשחה כמעט אי־אפשר לעשות בכתב, ולכן אסתפק בכמה הערות לתזכיר שלכם. אני כותב בשמי שלי בלבד. לא הממשלה ולא התנועה שאני מייצג אחראים לדעותי. רק באופן בלתי־רשמי יש לי אפשרות לבטא את עצמי בחופשיות ולהביע פחות או יותר את מה שאני חושב בעניין השאלות שאתם מעלים בתזכיר שלכם.

אני מסכים אתכם בלב שלם כאשר אתם דורשים שהחינוך היהודי בכל מקום יכלול יסוד של היסטוריה יהודית ויצירה יהודית מכל הזמנים ומכל הדורות. אבל אינני יכול לצערי להסכים עם המסקנות הקונקרטיים שלכם, אשר כמדומני אינן עולות בקנה אחד עם הנחת היסוד שאתם מציגים.

אני לוקח את עצמי כדוגמה. אני יהודי מפולין, מעיירה קטנה. הורי וסבי דיברו יידיש. בה בעת הורי וגם אני מגיל צעיר החשבנו את העברית כשפה של העם היהודי וסבי לימד אותי עברית כאשר הייתי בן שלוש. אני דיברתי עברית עוד לפני שעליתי לארץ־ישראל ולפני שחשבתי שאראה בימי חיי מדינה יהודית. בשבילי – ובשביל הרבה יהודים כמוני – העברית קדמה לארץ־ישראל; היצירה העברית מעולם לא הפסיקה, ורק היא לבדה קושרת אותי (ונדמה לי כל יהודי) לכל הזמנים ולכל הדורות. לפיכך אינני יכול לקבל את ההשקפה שלעם היהודי היתה במקום כלשהו ובזמן כלשהו שפה לאומית אחרת חוץ מעברית.

יידיש היא שפה של חלק מהיהודים ושל חלק מההיסטוריה שלנו, כמו יוונית (היצירות היהודיות הגדולות אחרי התנ"ך נכתבו ביוונית), ערבית, ספרדית וכו'. יצירות יהודיות ביידיש הן חלק אורגני מהאוצר היהודי, כמו ספרי ההיסטוריה של יוסף בן מתתיהו, יצירותיו ההגותיות של פילון האלכסנדרוני, הפילוסופיה הימני־ביניימית של הרמב"ם ושל סעדיה גאון שנכתבו בערבית וכו'. ייתכן שמספר היהודים שדיברו יידיש עלה על מספרם של דוברי יוונית וערבית, אבל גם נכון שהרבה יהודים בזמננו ובארצות שונות מעולם לא דיברו יידיש. אני נפגש מדי יום ביומו עם יהודים שדיברו פרסית, תורכית, ספרדית, ערבית, צרפתית וכו' – ואינני יכול ואינני רוצה למחוק אותם מהספר שנקרא יהודים. להכריח אותם ללמוד יידיש? למה? אני מעריך שזה מצלצל באוזניכם כאפיקורסות קשה. ולכן אני פונה בנפרד לחברים לייזיק ופאט שהיו כאן,⁵⁴ ובעבורם קיומם של יהודים (שהם יהודים כמוני וכמותכם) שבעיניהם יידיש זרה לחלוטין ממש כפי שהערבית זרה לחבר שפיזמאן, אינו, כמדומני, בבחינת סוד.

מספרם של היהודים הללו אינו קטן כלל, והוא הולך וגדל. אלה מאה אלף יהודים מבל, 50,000 מתימן, 80,000 מצפון אפריקה, עשרות אלפים מתורכיה ומספר דומה ממצרים, בוכרה, סוריה וכו'. האם אכן אינכם חשים כל קרבה ליהודים הללו?

54. הכוונה לביקוריהם בארץ־ישראל. ה. לייזיק ביקר פעמיים, ביקורו השני היה בשנת 1950 כמתואר במבוא, אך קדם לו ביקור בן שלושה חודשים בשנת 1937. את רשמיו מביקורו הראשון ביטא לייזיק בתריסר משיריו. פאט ביקר בארץ־ישראל ב־1925. לעסקיאן, ז, עמ' 70.

אני מבין היטב את היחס האינטימי שלכם לידיש. אינני יכול אולי להזדהות אתכם בתחושה הזאת במאה אחוזים, אבל אני עצמי מוצאי מיהודים דוברי יידיש. אבל דווקא כאחד מיהודי פולין (או רוסיה),⁵⁵ אינני יכול בשום אופן, מבחינה עקרונית או מעשית, לגזור כמוכם גזרה שווה בין עברית לידיש.

יש לנו בישראל עיתונים ביידיש,⁵⁶ יש לנו מפעם לפעם תאטרון ביידיש,⁵⁷ הם משרתים רק חלק, לא חלק מאוד גדול, של היהודים כאן.

אתם מתעלמים מעובדה בסיסית; עברית היא השפה של העם היהודי בכל הארצות ובכל הזמנים. יידיש היא שפה של חלק מהיהודים (בעבר חלק גדול מאוד) במהלך חלק מההיסטוריה היהודית הארוכה.

כ ל יהודי ת י ב לדעת עברית. אין כל סיבה לכך ש כ ל יהודי יידע יידיש. ייתכן ששני הדברים באופן מעשי אינם אפשריים. לפחות הפוסטולאט העברי מוצדק לגבי כל יהודי, הפוסטולאט היידי – רק לגבי חלק מהיהודים.

יש כאמור עיתונות יידיש בישראל מאחר שחלק ניכר (אמנם לא גדול) מקרב היהודים מבינים בינתיים רק יידיש. אבל אינני יכול להסכים אתכם שעיתונות יידיש דרושה בישראל כדי שהיהודים לא יתנתקו מהעולם הכללי ומהעולם היהודי.

את ספרות היידיש יש לתרגם לעברית כדי שכל היהודים אצלנו (לא רק דוברי יידיש) יכירו אותה. אבל אין צורך ואין אפשרות שכל היהודים בישראל יקראו יידיש.

אבל אני מסכים לחלוטין עם המשפט האחרון של התזכיר שלכם – 'צריך להיווצר ולהתקיים קשר הדוק יותר בין היצירה היהודית בתפוצות ליצירה העברית בישראל. צריכים להיות חילופי כוחות הדדיים. לשם השפעה הדדית' – שכן אני מאמין שכולנו כאן ושם הננו ונישאר עם אחד.

בדרך ארץ

שלכם

ד. בן-גוריון

[הערה בעברית:] תסלחו לי על האידית הגרועה והקשה שלי. זה זמן רב לא כתבתי אידית; הפעם התאמצתי לענותכם בלשונכם ואל תקפידו בלשוני. ד.ב.ג.

55. פלונסק, עיירת מוצאו של בן-גוריון, נמצאת במרחק לא רב מוורשה. אף שבילדותו של בן-גוריון השתייך אזור זה לפולין הקונגרסאית, היתה פולין כולה חלק מהאימפריה הרוסית, ולכן כנראה הוסיף את ההערה בסוגריים.

56. בזמן כתיבת המכתב יצאו לאור בישראל יותר מעשרה תקופונים ביידיש בתדירות שנועה מאחת לשלושה חודשים ועד לפעמיים בשבוע כפי שהופיע העיתון לעצטע נייעס. ראו לעיל, הערה 46.

57. הכוונה בעיקר לביקורי אמנים אורחים מחו"ל שהופיעו ביידיש על במות שונות בישראל.

25.7.1951

החבר הנכבד בן-גוריון,

קיבלנו את מכתבך מ־25 ביוני, שבו אתה דן בתזכיר בעניין התרבות היהודית, ששלחנו אליך, לאחר שלא התאפשר לנו לדבר אתך באופן אישי.

אתה מבין בעצמך את הרגשות הקשים שעוררו בקרבנו עובדי משרדך כאשר הודיעונו בשמך שהפגישה המתוכננת אתך לא תוכל לצאת לפועל מכיוון שאתה עסוק.

מכתבך קצת הקל את הצער שלנו. אתה בעצמך הרי מצטער במכתבך על שהפגישה לא יצאה אל הפועל. כפי שאתה מבטא זאת, אשם בכך 'בעל הבית שעמד מעליך ודחק בך להכניס ליום אחד מה שבתנאים אנושיים היה צריך להימשך כמה ימים', ולפיכך את הצער שלנו נחסוך ממך ונעביר אותו לבעל הבית שלך. אנחנו מקווים שעוד תהיה לנו הזדמנות לשוחח.

כמובן, אנחנו מבינים שכל מה שכתבת במכתבך הוא על אחריותך ולא הממשלה ולא התנועה שאתה מייצג אחראים לדברים הללו. אבל אנחנו מניחים שלדעות שאתה מביע שותפים גם רבים מחבריך.

אנחנו רואים שאתה מסכים רק לרעיון הראשון והאחרון של התזכיר שלנו, 'שהחינוך היהודי בכל מקום צריך שיהיה בו יסוד של ההיסטוריה היהודית והיצירה היהודית בכל הזמנים ובכל הדורות'. וכמו כן 'נחוץ קשר הדוק בין היצירה ב י י ד י ש בתפוצות לבין היצירה בע ב ר י ת בארץ-ישראל. וצריכים להיות חילופי כוחות הדדיים והשפעה הדדית'. אבל אינך מסכים לכל החלקים האחרים של התזכיר שלנו, הקשורים ישירות ליצירה ביידית ולשפת יידיש ולמקומם בישראל.

אנו סבורים שהסכמתך לשתי ההנחות המוזכרות מניחה בסיס לשיחות נוספות ולדיון נוסף, בתקווה להגיע להסכמה מינימלית בנוגע למסקנות המעשיות.

המשקל העיקרי של תשובתך מונח בהסבר שלך, שאי־אפשר להכריח ללמוד יידיש בבתי־הספר בישראל שבהם לומדים ילדי יהודים דוברי פרסית, תורכית, ספניולית, ערבית וצרפתית. אתה גם מצטט את התזכיר שלנו שבו אנחנו דורשים גזירה שווה בין עברית ליידיש בישראל. אתה מציב במכתבך את העברית במקום גבוה יותר כי 'יידיש היא שפה של חלק מהיהודים במהלך חלק מההיסטוריה היהודית הארוכה', בה בעת שעברית היא השפה של העם היהודי בכל הארצות ובכל הזמנים.

אנחנו לא דרשנו בתזכיר שלנו שיכפו יידיש על אותם יהודים שאינם רוצים. גם לא אמרנו שיידיש היתה לשונם של כל היהודים בכל הזמנים.

מה כן אמרנו? שיידיש צריכה לקבל זכויות בישראל. שיידיש צריכה להילמד בבתי־ספר בישראל. דרשנו להקנות ליידיש חשיבות לאומית.

אנחנו מאמינים שהורים רבים אשר ייתנו לעצמם דין-וחשבון של ממש על המשמעות ההיסטורית של יידיש בעבר בהווה ובעתיד, ועל כך שעד היום יידיש משמשת שפה למיליוני יהודים, ירצו להעשיר את הידיעות, את הרגש ואת ההבנה היהודיים של ילדיהם באמצעות לימודי יידיש.

אתה, בן-גוריון הנכבד, מפרש את התזכיר שלנו כך, כאילו אין אנו חשים כדברך כל 'קרבה ליהודים הללו (התימנים ואחרים)' שאינם דוברי יידיש. קשה לנו להבין איך הגעת לפרשנות כזאת. מעולם לא עשינו הבחנה בין יהודים ליהודים. רק הבענו את התנגדותנו לכך שהשפה והתרבות העברית, שאפילו בישראל עדיין אינה שפה ותרבות של כל התושבים וכל העולים, ייחשבו לשפה היחידה של כל התרבות של כל היהודים בכל ארצות תבל. אנחנו אמרנו שאם אלה יהיו פני הדברים, פירוש הדבר הוא הפקרה של ערכי תרבות גדולים שנוצרו ונוצרים בגלות.

בתזכיר שלנו הזכרנו באופן קונקרטי את שאלת העיתון היומי ביידיש והתאטרון ביידיש. אתה משיב על כך: 'יש לנו בישראל עיתונים ביידיש ויש לנו מדי פעם תאטרון ביידיש המשרת רק חלק, חלק לא גדול, של היהודים'.

אבל הידיעות המגיעות אלינו בעניין זה הן עצובות מאוד. עד היום אין היתר לעיתון יומי, והצגות תאטרון ביידיש מותרות רק לשחקנים אורחים ולזמן קצוב.

אנחנו סברנו והננו סבורים גם עכשיו, שרק עיתונות קבועה ביידיש ותאטרון ממוסד קבוע - לא אורח לדג - צריכים לקבל את האפשרות למלא את השליחות התרבותית של עיתונות ושל אמנות הבמה. אבל ללא קיומה של עיתונות כזאת ותאטרון כזה אי-אפשר למלא את הצרכים התרבותיים האלמנטריים של מאות אלפי עולים. יש בכך התעלמות של ממש מהצרכים הרוחניים הבסיסיים שלהם.

כמובן, זה טוב שאתה מזכיר במכתבך שעבור יהודים ששפתם היא עברית ושאינם יודעים יידיש צריך לתרגם יצירות ספרות מיידיש לעברית. אבל הדבר אינו מספק את צרכי התרבות של היהודים הקוראים יידיש, ושבמשך שנים ארוכות העבירו את חייהם עם ספרים ביידיש. לכן אנו חוזרים שוב על מה שכבר הודגש בתזכיר שלנו, שמספר גדול של סופרי ואמני יידיש עשו את ישראל לביתם, וצריך לאפשר להם להמשיך את יצירתם ביידיש.

אתה, בן-גוריון הנכבד, לקחת את התזכיר שלנו כמעט באופן מופשט. אתה נוגע בהגדרות תאורטיות בדבר עברית ויידיש. אבל לא בהגדרה התאורטית של לשון לאומית עסק התזכיר שלנו. איננו מדברים על עברית ולא על יידיש. אנחנו מדברים על יהודים. העובדה שבישראל יש בני-אדם רבים שבעבורם יידיש, כפי שאתה כותב, זרה לחלוטין, אינה משנה את העובדה שלא פחות, ואולי אף יותר, יש יהודים שעבורם כל שפה מלבד יידיש היא זרה. על היהודים הללו ועל הצרכים הרוחניים שלהם התכוונו לדבר אתך, ועליהם כתבנו בתזכיר שלנו.

אתה מסכים אתנו שצריך להתקיים קשר הדוק יותר בין היצירה היהודית בתפוצות לבין היצירה העברית בישראל. אבל אתה מאמין שאפשר להסתפק בכך שספרות יידיש תתורגם

האמנם 'שפה זרה וצורמת'?

לעברית. האם התרגום יוכל לתפוס את מקומו של המקור? האם יידיש היא רק שפת ספרים? והיכן חוויית החיים ביידיש במשך דורי דורות? איפה היצירה הלאומית ביידיש? איפה כל אורח החיים היהודי? איפה ההגות והרגשות של דורות של יהודים שקיבלו ביטוי בעזרת יידיש? האם יידיש עצמה אינה אחד מהישגי התרבות המופלאים שלנו?

אתה מזכיר במכתבך את הספרים היהודיים שתורגמו מיוונית, ערבית ומשפות אחרות, שמעולם לא היו הלשון של רוב מניינו ובניינו של העם היהודי. אבל אינך מזכיר ארמית, שכן היתה שפה כזאת, ודווקא משום כך היהודים שמרו עליה במקורה. מעולם לא עלה על דעתם של היהודים להסתפק בתרגום לעברית של הגמרא, של הזוהר, של הקדיש. התקופה האשכנזית בתולדות התרבות היהודית עוצבה ונשמרה בחיינו וביצירתנו, בחלום ובמעשה שלה, על-ידי עברית ויידיש כאחד. שתי הלשונות חייבות להישאר לדורי דורות.

בכתבך על הקשר ההכרחי בין היצירה בעברית וביידיש אתה אומר ש'כולנו, כאן ושם, הננו ונישאר עם אחד'.

דווקא בגלל זה אנו שבים להנחות היסוד שלנו, שהיצירה העברית והיצירה ביידיש הן שלמות אחת. דווקא בגלל זה צריכים אתה, בן-גוריון הנכבד, ויחד אתך ממשלת ישראל לעשות הכול כדי לעזור לבנות גשר בין כאן לשם, לעזור ליצור את הקשר האמיתי והיצירתי בין כל הארצות היהודיות בשתי הלשונות שלנו. אנו שבים למסקנות המעשיות של התזכיר שלנו ותוורים עליהן בקיצור: היסוד של החינוך היהודי בכל מקום צריך להיות ההיסטוריה היהודית והיצירה היהודית בכל הדורות ובכל הזמנים. יש להנהיג בבית-הספר בישראל לימודי תפוצות ישראל, שפת יידיש באופן סדיר וספרות יידיש; יש ליצור אפשרות לקיומה של עיתונות יומית ביידיש ותאטרון יידיש קבוע.

כאמור, אנחנו מרוצים מהנוסח החברי של מכתבך אלינו. אנחנו נראה בכך ראשיתה של הידברות.

בידידות

ש. ניגער, יו"ר המועצה העולמית

ה. לייוויק יו"ר הוועד המנהל

י. פאט, יו"ר הוועד הפועל

פ. שוורץ, מזכיר

ל. שפיזמאן, מנהל מחלקת העיתונות

ה. בעז, מנהל מרכז בתי-הספר

[המקור לשלושת המכתבים: די צוקונפט, ספטמבר 1951, עמ' 297-301]

ירושלים, כ"ד באב תשי"א

26.8.1951

אל החברים: ש. ניגער, ה. לייזיק, י. פאט, ל. שפיזמאן, ח. בעז, פ. שווארץ, הקונגרס העולמי לתרבות יהודית.

חברים יקרים ונכבדים,

אני מאשר את קבלת מכתבכם מ-25 ביולי. מפליא אותי שפרסמתם את תשובתי אליכם. לא התכוונתי לכתוב לכם מכתב גלוי, אך לא אבוא אליכם בטענות אם זהו מנהגכם. אני רק רוצה לקוות שבעתיד מכתבי לא יתפרסמו ללא הסכמתי.

אינני בטוח שאנחנו מתכוונים לאותו דבר כאשר אנו משתמשים באותו מושג. במילים 'יצירה יהודית בתפוצות' אינני מתכוון דווקא ליצירה ביידיש, אלא לכל היצירות של היהודים כיהודים בכל שפה שהיא. הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בזמננו נמצא באמריקה (ארצות-הברית), ולמזלנו מפגין הקיבוץ הזה פעילות גדולה של כוחות יוצרים. אבל עיקר היצירה שלו היא באנגלית, ולא רק ביידיש. מנקודת מבט מסוימת אפשר להצטער על כך, אבל זוהי עובדה שאי-אפשר להתעלם ממנה. ונדמה לי שאתם חיים יותר בעבר הקרוב, שלמרבה הצער מתפוגג יותר ויותר.

אנחנו כאן חשים כמוכּן באופן עמוק את העבר היהודי בכל רוחבו והיקפו, אבל הראייה שלנו את היוצרים הבולטים שלנו והתקווה שלנו מופנות כלפי העתיד. מניעה אותנו הדינמיקה של ההיסטוריה החדשה שלנו, וטוב שהזכרתם ארמית. גם היצירות הארמיות תתורגמנה כאן לעברית.

לפחות שש מאות שנה למדו היהודים את ספר הזוהר במקור הארמי למחצה. ואין זה מקרה שלראשונה מופיע אצלנו תרגום עברי של הזוהר. ובחוגים מסוימים מדברים על תרגום לעברית של התלמוד. אפילו הקדושה הדתית שמסיבות שונות הוענקה לחלקים מהיצירה היהודית בארמית – לא תוכל לשמור בעתיד על האקטואליות של הזוהר והתלמוד ב'לשון הקודש' הארמית שלהם – כאשר כל חיי התרבות שלנו בישראל יינקו מהעברית החיה.

איש לא יכחיש את 'המשמעות ההיסטורית של היידיש'. אך אינני יכול להוסיף, כפי שאתם עושים זאת במכתבכם, 'בעברנו, בהווה שלנו ובעתידנו'. עבר – כן, הווה – הרבה הרבה פחות, אבל עתיד? העתיד, אני מאמין, שייך גם בתפוצות, לעברית. באשר לתפוצות אתם יכולים לפקפק, אם אתם רוצים; אבל כאשר אתם כוללים ב'עתיד' שלכם גם את ישראל – אני חייב לחלוק עליכם באופן מוחלט.

אנחנו דמוקרטיה וכל רעיון או צורת חיים טוטליטריים זרים לנו, אבל איננו יכולים לראות לנגד עינינו רק יהודים בודדים. אנחנו אומה. אחדות, כלל. הכלל עדיין אינו מגובש ומעוצב באופן סופי. אנחנו שרויים בעיצומו של תהליך של קיבוץ גלויות ומיזוג גלויות. זהו

תהליך קשה, ממושך ומסובך, עם עליות ומורדות, ואיש אינו יכול לצפות מראש את מהלכו המדויק. אבל הרצון ההיסטורי הוא ברור וחזק כברזל: עם סגולה עצמאי מבחינה פוליטית כלכלית ותרבותית, שהעברית היא שפתו. עברית היא שפתו של העם היהודי כולו, של כל יחיד בעם. היא מעוגנת בעבר היהודי - באלפיים שנות ארץ-ישראל ובאלפיים שנות הגלות, מועשרת ביצירה תרבותית יהודית שנוצרה בעברית או שנוצרה בידי יהודים בשפות אחרות, לרבות יידיש, וביצירה התרבותית של העמים האחרים שיש לה ערך אוניברסלי.

ההבדל הבסיסי בין 'יהדות' כאן ליהדות בחוץ לארץ הוא שאצלנו באופן קבוע מסולקת המחיצה בין היהודי לכלל אנושי: תורת הקוונטים בפיסיקה, מתמטיקה גבוהה, טכנולוגיה וכל המדעים צריכים להיות חלק מהתרבות העברית כמו התנ"ך, וכמו יצירות מופת יווניות, רומיות, הודיות ואחרות, יצירות בכל תחומי הרוח האנושית מכל הזמנים ושל כל העמים. מובן מאליו שבתקופת המעבר הנוכחית יש להעניק לכל יהודי את החירות להשתמש בשפת עברו הקרוב. אבל אם אני מבין אתכם נכון, אין אתם מסתפקים בזמניות הזאת בנוגע ליידיש.

עבורכם יידיש היא ערך נצחי של היהדות 'בעבר בהווה ובעתיד'. בתקופה מסוימת - תקופה קצרה בהיסטוריה בת ארבעת אלפים השנה שלנו - יידיש היתה שפת הדיבור של חלק גדול מאוד, אולי החלק הגדול ביותר של עמנו. אבל הזמן הזה חלף, ולא ישוב עוד. אנחנו מניחים כאן - כך אנחנו מאמינים - את היסוד לחיים יהודיים חדשים. אנו איננו קונגלומרט של יחידים המדברים יידיש, ערבית, פרסית, הונגרית, צרפתית וכו', אנחנו עם. מאחר שלא היינו במצב כזה יותר מאלפיים שנה, מאז בית שני, ואולי גם מאז בית ראשון, אני חושש שאינכם קולטים את היקפה ואת עומקה של המהפכה שמתחוללת כאן.

14 במאי 1948 היה רק התחלה. אנחנו ניצבים במהפכה שלא היתה כמותה בהיסטוריה שלנו. למה שמתחולל כאן אין אח ורע בעברנו. שבטי הגלות נוצקים יחדיו לעם מאוחד ועצמאי. עברית היא המלט התרבותי, בדיוק כמו שהארץ היא המלט החומרי, והסוברניות היא המלט הפוליטי של העם היהודי המתחדש.

יידיש, ארמית ושפות אחרות שהיו בשימוש בעבר ביצירותינו - יהיו בוודאי אובייקט למחקר וללימוד ההיסטורי החדש שלנו, אבל הביטוי התרבותי העתידי שלנו יהיה באופן חד-משמעי עברית. והוא ייילב, ללא כל מחיצות, יהדות וכלל-אנושיות; הקרע בין שני אלה שייך לגלות, וכאן לא יישארו עקבות לאבנורמליות הזאת.

כל עוד יש יהודים דוברי יידיש - תינתן להם האפשרות למלא את צורכיהם ביידיש. אך בה בעת רוכשים ילדיהם את הלשון העברית וגם ההורים לומדים עברית פחות או יותר, בדיוק כפי שהמהגרים באמריקה לומדים אנגלית.

לפיכך יידיש - או כל שפה אחרת שקיבוץ הגלויות משתמש בה עתה - היא צורך זמני, וכצורך זמני יתאפשר לו להתמלא, אבל המגמות הברורות, התקיפות והחד-משמעיות הן: תרבות אינטגרלית בעברית, שתספוג לתוכה את כל היצירה היהודית והכללית בשפות שונות, באמצעות תרגום לעברית.

אינני מאמין שבישראל יידיש תישאר ל'דורי דורות'. רק עברית תישאר ל'דורי דורות'.
הגשר בין כל הדורות וכל התפוצות יכול להיות רק עברית - לפחות כאן בישראל.

ברוב דרך ארץ

ד. בן-גוריון

[המקור: ארכיון צה"ל, תיק 162/62]